

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده علوم انسانی

گروه فقه و حقوق اسلامی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی

بررسی تطبیقی اجزای نفقه‌ی زوجه در فقه اسلامی

استاد راهنما:

دکتر علی تولائی

استاد مشاور:

دکتر حسین ابویی مهریزی

پژوهش و نگارش:

طاهره زارع زردینی

مهرماه ۱۳۹۲

کلیه حقوق مادی و معنوی مرتبط بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه/ رساله متعلق به دانشگاه یزد است و هر گونه استفاده از نتایج علمی و عملی از این پایان نامه/ رساله برای تولید دانش فنی، ثبت اختراع، ثبت اثر بدیع هنری، همچنین چاپ و تکثیر، نسخه برداری، ترجمه و اقتباس و ارائه مقاله در سمینارها و مجلات علمی از این پایان نامه/ رساله منوط به موافقت کتبی دانشگاه یزد است.

تقدیم بہ:

پدرم بہ استواری کوه

مادرم بہ زلالی چشمہ

ہمسرم بہ صمیمیت باران

دخترم بہ طراوت شبنم

تقدیر و تشکر:

سپاس بی‌کران پروردگار یکتا را که هستی‌مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان شد و به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه‌چینی از علم و معرفت را روزیمان ساخت. به مصداق «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بسی شایسته است از معلمان و اساتیدی که با کرامتی چون خورشید، سرزمین دل را روشنی بخشیدند و گلشن سرای علم و دانش را با راهنمایی‌های کارساز و سازنده بارور ساختند تقدیر و تشکر نمایم.

معلمانا مقامت ز عرش برتر باد همیشه توسن اندیشه‌ات مظفر باد

چکیده

تأمین نیازهای زن در زندگی مشترک به عنوان تکلیف زوج و حق زوجه در فقه مذاهب اسلامی تحت عنوان نفقه و اجزای آن: خوراک، پوشاک، مسکن، لوازم منزل، لوازم آرایشی و بهداشتی و خدمتکار، به تفصیل مورد بحث قرار گرفته است. تأمین غذای زوجه شامل غذای اصلی، نوشیدنی‌ها، میوه و تنقلات متعارف می‌شود که به ملکیت زوجه درمی‌آید. مراد از پوشاک، پوشش مناسب عرف جامعه و متناسب با فصول سال است که زوجه بتواند با آن بدن خود بپوشاند. با توجه به عرف و عادت جوامع امروزی و مسأله بهداشت فردی، نظریه‌ی ملکیت پوشاک، ترجیح داده می‌شود. هدف از تهیه‌ی مسکن، سکونت زوجه است که با مسکن اجاره‌ای و عاریه‌ای نیز این هدف محقق می‌شود؛ از این رو زوجه، مالک مسکن و لوازم منزل نخواهد شد. استخدام خدمتکار برای زوجه در صورتی لازم است که شأن زوجه ایجاب کند یا به دلیل ابتلای به بیماری نتواند کارهای خود را انجام دهد.

تحول شیوه زندگی، نیازهای تازه‌ای، از جمله نیاز به درمان و داشتن امکانات جدید زندگی را به وجود آورده است. بنابراین نفقه شامل نیازهای اساسی زن است که با توجه به موقعیت و شأن زوجه متفاوت خواهد بود و آنچه در کتب فقهی به عنوان اجزای نفقه‌ی زوجه مورد بحث قرار گرفته از باب مثال است. با پذیرش این ملاک، زوج موظف است آنچه را زوجه به داشتن آن عادت داشته و موقعیت او ایجاب می‌کند، برایش فراهم کند. بهترین ملاک برای تعیین کیفیت هر یک از این نیازمندی‌ها، بر اساس اصل معروف در روابط خانوادگی، موقعیت مالی زوجین است تا بدین وسیله هیچ یک از زوجین متضرر نشوند.

واژگان کلیدی: نفقه، زوج، زوجه، مسکن، پوشاک، خدمتکار، مالکیت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۵	فصل اول: کلیات
۷	۱-۱-۱ واژه شناخت
۷	۱-۱-۱-۱ مفهوم لغوی نفقه
۷	۱-۱-۲ مفهوم اصطلاحی نفقه
۹	۲-۱-۱ اقسام نفقه
۹	۳-۱-۱ تفاوت‌های نفقه‌ی زوجه و نفقه‌ی اقارب
۱۱	۴-۱-۱ دلایل وجوب نفقه‌ی زوجه
۱۱	۱-۴-۱ قرآن
۱۶	۲-۴-۱ روایات
۱۹	۳-۴-۱ اجماع
۲۰	۵-۱-۱ فلسفه وجوب نفقه
۲۰	۶-۱-۱ شرایط تعلق نفقه به زوجه
۲۲	۷-۱-۱ زمان تعلق نفقه به زوجه
۲۳	۸-۱-۱ موارد سقوط نفقه
۲۴	۱-۸-۱ ارتداد زوجه
۲۴	۲-۸-۱ صغر
۲۴	۱-۲-۸-۱ صغر زوجه
۲۵	۲-۲-۸-۱ صغر زوج
۲۵	۳-۸-۱ سفر زوجه
۲۶	۹-۱-۱ مروری بر اجزای نفقه‌ی زوجه
۲۹	فصل دوم: خوراک
۳۱	۱-۲-۱ تقسیم‌بندی فقها از غذا

- ۲-۲ زمان تأمین غذای زوجه ۳۲
- ۲-۳ ملکیت زوجه نسبت به غذا ۳۴
- ۲-۴ مقدار طعام زوجه ۳۵
- ۲-۴-۱ نظریه‌ی تهیه‌ی روزانه یک مد طعام ۳۵
- ۲-۴-۳ نظریه‌ی توجه به موقعیت مالی زوجین ۳۷
- ۲-۴-۴ نظریه‌ی کفایت زوجه ۳۷
- ۲-۴-۵ نظریه‌ی مختار ۳۹
- ۲-۵ کیفیت طعام ۳۹
- ۲-۵-۱ نظریه‌ی طعام غالب ۳۹
- ۲-۵-۲ نظریه‌ی توجه به عرف و عادت زوجه ۴۰
- ۲-۵-۳ نظریه‌ی توجه به موقعیت مالی زوجین ۴۰
- ۲-۵-۴ نظریه‌ی مختار ۴۰
- ۲-۶ مقدار و کیفیت خورش ۴۱
- ۲-۷ چگونگی غذای زوجه ۴۲
- ۲-۷-۱ وجوب پرداخت مواد خام خوراکی ۴۳
- ۲-۷-۲ وجوب تهیه‌ی غذای آماده ۴۵
- ۲-۷-۳ تخییر زوج بین دو نحوه‌ی پرداخت ۴۶
- ۲-۷-۴ نظریه‌ی مختار ۴۶
- ۲-۸ رضایت طرفین نسبت به تبدیل غذای زوجه ۴۷
- ۲-۹ هم غذا شدن زوج و زوجه ۴۷
- ۲-۱۰ زکات فطره ۴۸
- ۲-۱۱ نتیجه گیری ۵۰
- فصل سوم: پوشاک ۵۱
- ۳-۱ ادله‌ی وجوب تهیه‌ی پوشاک برای زوجه ۵۳
- ۳-۱-۱ قرآن ۵۴

۵۴ ۲-۱-۳ روایات
۵۴ ۳-۱-۳ نفی عسر و حرج
۵۵ ۴-۱-۳ سیره‌ی متشرعه
۵۵ ۲-۳ ویژگی‌های لباس زوجه
۵۷ ۳-۳ جنس لباس
۵۸ ۴-۳ دفعات تهیه‌ی پوشاک توسط زوج
۵۹ ۵-۳ اختلاف نظر در مالکیت پوشاک
۵۹ ۱-۵-۳ نظریه‌ی مالکیت پوشاک
۵۹ ۱-۱-۵-۳ ادله‌ی نظریه
۶۱ ۲-۵-۳ نظریه‌ی عدم مالکیت پوشاک
۶۱ ۳-۵-۳ نظریه‌ی مختار
۶۱ ۶-۳ نتیجه‌گیری
۶۳ فصل چهارم: مسکن، لوازم منزل
۶۵ ۱-۴ مسکن
۶۵ ۱-۱-۴ ادله‌ی وجوب تهیه مسکن برای زوجه
۶۷ ۲-۱-۴ ویژگی‌های مسکن زوجه
۶۷ ۱-۲-۱-۴ مسکن متناسب با موقعیت زوجه
۶۸ ۲-۲-۱-۴ مستقل بودن مسکن
۶۹ ۳-۲-۱-۴ امنیت مسکن
۷۰ ۳-۱-۴ محل سکونت
۷۰ ۱-۳-۱-۴ شرط تعیین محل سکونت برای زوجه
۷۲ ۴-۱-۴ عدم ملکیت مسکن برای زوجه
۷۳ ۵-۱-۴ سکونت در منزل زوجه
۷۳ ۶-۱-۴ مروری بر قانون مدنی ایران
۷۴ ۲-۴ وسایل منزل

- ۷۵..... ۱-۲-۴ لوازم ضروری منزل
- ۷۵..... ۱-۱-۲-۴ فرش
- ۷۵..... ۲-۱-۲-۴ وسایل خواب
- ۷۶..... ۳-۱-۲-۴ وسایل آشپزی
- ۷۶..... ۴-۱-۲-۴ سایر لوازم
- ۷۷..... ۲-۲-۴ معیار تهیهی لوازم منزل
- ۷۷..... ۳-۲-۴ عدم تملیک لوازم منزل
- ۷۸..... ۳-۴ نتیجه گیری
- ۷۹..... فصل پنجم: خدمتکار
- ۸۱..... ۱-۵ دلیل وجوب گرفتن خدمتکار
- ۸۲..... ۲-۵ موارد تعلق خدمتکار به زوجه
- ۸۲..... ۱-۲-۵ شأن زوجه
- ۸۳..... ۲-۲-۵ بیماری زوجه
- ۸۴..... ۳-۵ ویژگی های خدمتکار
- ۸۴..... ۴-۵ تعداد خدمتکار
- ۸۵..... ۵-۵ حق تعیین خدمتکار
- ۸۶..... ۶-۵ خدمت کردن زوج به همسر خود
- ۸۷..... ۷-۵ خدمت کردن زوجه به خودش
- ۸۷..... ۸-۵ خودداری زوج از گرفتن خدمتکار برای زوجه
- ۸۸..... ۹-۵ زکات فطره ی خدمتکار
- ۸۹..... ۱۰-۵ نتیجه گیری
- ۹۱..... فصل ششم: سایر هزینه ها
- ۹۳..... ۱-۶ هزینه های درمان زوجه
- ۹۴..... ۱-۱-۶ نظرات مختلف در مورد هزینه ی درمان زوجه
- ۹۴..... ۱-۱-۱-۶ نظریه ی وجوب پرداخت هزینه های درمان

- ۹۶ ۲-۱-۱-۶ نظریه‌ی عدم وجوب پرداخت هزینه‌های درمان
- ۹۸ ۳-۱-۱-۶ نظریه‌ی تفصیل بین هزینه‌های متعارف و غیر متعارف
- ۹۹ ۴-۱-۱-۶ نظریه‌ی مختار
- ۹۹ ۲-۱-۶ هزینه‌های زایمان
- ۱۰۰ ۲-۶ وسایل بهداشتی
- ۱۰۲ ۱-۲-۶ ملکیت وسایل بهداشتی
- ۱۰۲ ۳-۶ لوازم آرایش
- ۱۰۳ ۱-۳-۶ مروری بر قانون مدنی
- ۱۰۴ ۴-۶ نیازهای معنوی زوجه
- ۱۰۴ ۵-۶ کفن زوجه
- ۱۰۵ ۱-۵-۶ نظریه وجوب تهیه‌ی کفن توسط زوج
- ۱۰۶ ۱-۱-۵-۶ دلایل وجوب تهیه‌ی کفن برای زوجه
- ۱۰۷ ۲-۱-۵-۶ نقد و ارزیابی دلایل
- ۱۰۸ ۲-۵-۶ نظریه‌ی عدم وجوب تهیه‌ی کفن توسط زوج
- ۱۰۸ ۳-۵-۶ نظریه‌ی مختار
- ۱۰۹ ۶-۶ نتیجه گیری
- ۱۱۰ جمع بندی و ارزیابی
- ۱۱۳ پیشنهادات
- ۱۱۴ فهرست منابع

با ازدواج، زن و شوهر نسبت به یکدیگر حقوق و تکالیفی پیدا می‌کنند و هر یک از آنان به موازات بر خورداری از حقوق و مواهب ازدواج، مکلف به انجام اموری می‌شوند. این حقوق شامل حقوق مالی و غیر مالی می‌شود. یکی از حقوق مالی که پس از ازدواج برای زن به وجود می‌آید، حق نفقه و مخارج اوست که از نظر دین اسلام بر عهده‌ی شوهر است. فقهای اسلام اتفاق نظر دارند که نفقه از لوازم عقد دائم است. در اکثر کتابهای فقهی و روایی نیز در باب مستقلی از کتاب نکاح به این بحث پرداخته شده است و دلایلی از کتاب و سنت وجود دارد که وجوب نفقه‌ی زوجه را تأیید می‌کند. ولی در مورد مسائل مربوط به نفقه از جمله شرایط وجوب نفقه، مقدار، کیفیت و معیار تعیین نفقه، بین فقها اختلاف نظر وجود دارد. وقتی بحث از نفقه می‌شود آنچه در ابتدا به ذهن خطور می‌کند خوراک، پوشاک و مسکن است. برخی از فقهای امامیه، نفقه را شامل هشت مورد می‌دانند که عبارت است از: طعام، خورش، خدمتکار، لباس، وسایل نظافت، مسکن، فرش و وسایل پخت‌وپز. فقهای اهل سنت نیز این موارد را بیان کرده‌اند. اما اکثر فقهای امامیه، نفقه را شامل نیازهایی می‌دانند که زوجه برای معیشت خود به آنها نیاز دارد. علاوه بر این که بین فقها در مورد اجزای نفقه اختلافاتی است، در مورد مقدار و کیفیت هر یک از اجزا نیز اختلاف نظراتی بین آنها وجود دارد. آنچه در این پژوهش مورد بررسی واقع می‌شود، اجزای نفقه زوجه به شکل تطبیقی بین فقه امامیه و اهل سنت است.

هدف از نگارش این پایان نامه پاسخ مناسب به این سؤال‌ها است: ملاک و معیار نفقه‌ی زوجه چیست؟ آیا نیازهای ضروری زن مثل هزینه‌های دارویی نیز داخل در نفقه‌ی اوست؟ زوجه کدام یک از ارکان نفقه را مالک می‌شود؟ با توجه به اینکه تعلق خدمتکار به زوجه بر حسب حال او در خانه‌ی پدرش است و به موقعیتی که او در خانه‌ی شوهر به دست آورده توجهی نمی‌شود، اگر ارتقای مرتبه را بدون اتکا به موقعیت شوهر به دست آورده باشد مثل رسیدن به مدارج عالی علمی، آیا به او خدمتکار تعلق می‌گیرد؟

با انجام این تحقیق، از نظر علمی بستر مناسبی برای اصلاح و تکمیل قوانین مربوط به نفقه ایجاد می‌شود. همچنین این پژوهش قابل استفاده برای دانشجویان رشته‌ی فقه و حقوق اسلامی و طلاب حوزه‌ی علمیه خواهد بود. از نظر کاربردی نیز می‌تواند اختلافات بین زوجین را در رابطه با مصادیق نفقه برطرف کند و در دادگاه‌های خانواده مفید واقع شود.

روش تحقیق، تطبیقی با رویکرد تحلیلی بین آرای امامیه و اهل سنت است و داده‌ها به روش کتابخانه‌ای از طریق منابع فقهی، با استفاده از لوح فشرده و رجوع به کتابخانه‌ها جمع‌آوری گردیده است.

در خصوص مباحث مربوط به نفقه، پژوهش‌های بسیاری صورت گرفته است که نتایج آنها در مقالات، کتب حقوقی خانواده و پایان‌نامه‌ها به نگارش درآمده است. ولی با بررسی‌هایی که انجام شد کتاب، پایان‌نامه یا مقاله مستقلی که به بررسی ارکان و اجزاء نفقه بپردازد یافت نشد، هر چند این موضوع به طور مختصر و گذرا در برخی نوشته‌های علمی مورد بررسی قرار گرفته است که به بعضی از آنها اشاره می‌شود.

- فرشتیان، حسن، *نفقه‌ی زوجه (پژوهش تطبیقی حقوق مدنی ایران و سایر نظامهای حقوقی)*، چاپ اول، مؤسسه بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۱ش. در این کتاب از صفحه ۵۹ تا ۷۰ به بررسی ارکان نفقه در اسلام پرداخته است و بعد از آن قانون سایر ادیان را در این رابطه بیان داشته است. اما به طور کامل و با جزئیات این مسئله را بررسی نکرده است.

- ناظریان، ماه خاخره، *نفقه زوجه از دیدگاه فقهی و حقوقی*، دانشگاه فردوسی، مشهد، ۱۳۷۵ش. در فصل پنجم این پایان‌نامه در حدود بیست صفحه، کمیت و کیفیت نفقه زوجه از دیدگاه امامیه و در حدود ۷ صفحه کمیت و کیفیت نفقه زوجه از دیدگاه مذاهب اربعه مورد بررسی قرار گرفته است، اما به عنوان کار مستقل به بررسی ارکان نفقه زوجه پرداخته است.

- احمدزاده، اکرم، *نفقه زوجه در اسلام*، دانشگاه قم، ۱۳۷۸ش. در بخشی از این پایان‌نامه انواع، کمیت و کیفیت نفقه زوجه مورد بررسی قرار گرفته است، ولی به عنوان کار تطبیقی و مستقل، پژوهشی صورت نگرفته است.

- محسنی، سعید، *نفقه‌ی زوجه در حقوق ایران با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه*، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۷۹ش. در فصل اول، بخش دوم، گفتار نخست این پایان‌نامه به بررسی مصادیق نفقه از منظر حقوق ایران و تطبیق آن با حقوق فرانسه پرداخته شده است. اما از منظر فقهی و فقه مذاهب اسلامی در این پایان‌نامه کار نشده است.

- آهق، مریم، *بررسی تطبیقی نفقه از دیدگاه امام خمینی و کشورهای ایران و انگلیس*، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱ش. تنها در بخش اول این پایان‌نامه مصادیق نفقه

مورد بررسی قرار گرفته است و اگر چه این پایان نامه تطبیقی است، اما کار تطبیقی بین فقه امامیه و مذاهب اربعه نیست.

- شاهدی علی آباد، حکیمه، بررسی تطبیقی احکام اعسار زوج از پرداخت مهریه و نفقه در فقه و قوانین موضوعه، دانشگاه یزد، ۱۳۹۰ش. تنها در دو صفحه در فصل اول این پایان نامه به ماهیت حقوقی حق زن بر نفقه پرداخته شده است و ارکان نفقه را در دو قسم اموال تلف شدنی و اموال تلف نشدنی مورد بررسی قرار داده است، اما به این شکل نیست که هر کدام از اجزای نفقه را به طور مجزا مورد بحث و بررسی قرار داده باشد.

- علیجانی، مهناز، پژوهشی پیرامون نفقه، در قسمتی از این مقاله به بررسی نفقه زوجه و مصادیق آن پرداخته شده است و نمی توان آن را یک کار کامل و مستقل در مورد ارکان و اجزاء نفقه زوجه دانست.

پایان نامه‌ی حاضر در شش فصل تدوین شده است. در فصل اول آن کلیاتی در مورد نفقه آمده است. فصل دوم آن به غذای زوجه اختصاص دارد و اینکه کمیت، کیفیت و ماهیت غذای زن به چه صورت است. در فصل سوم نیز پوشاک زن به عنوان یکی از اجزای نفقه مورد بررسی قرار گرفته است. فصل چهارم پایان نامه، مسکن و لوازم منزل را در بر می‌گیرد. در فصل پنجم، خدمتکار و شرایط تعلق آن به زوجه، به عنوان یکی از ارکان نفقه مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل آخر پایان نامه نیز سایر هزینه‌هایی که بر عهده‌ی زوج است، مطرح شده است.

فصل اول:

کلیات

۱-۱ واژه شناخت

۱-۱-۱ مفهوم لغوی نفقه

«نفقه» اسم است از ماده‌ی «نفق» و از باب افعال و جمع آن نفاق و نفقات است.^۱ این ماده در دو معنا استعمال بیشتری دارد، یکی خروج، رفتن و مستهلک شدن و دیگری شیوع و رواج پیدا کردن. برخی از علمای اهل لغت میان موارد کاربرد آن تفاوت قائل شده و معتقد هستند هنگامی که این واژه در مورد حیوان به کار می‌رود، به معنای مرگ و هلاک حیوان است و اگر در مورد معامله‌ای به کار رود، به معنای شیوع و رواج آن است.^۲

در تعاریف دیگری از نفقه آمده است، نفقه یعنی آنچه خرج و مصرف می‌شود و جمع آن نفقات است.^۳ برخی از لغت شناسان، نفقه را به معنای «ماینفق الانسان علی عیاله» دانسته‌اند، یعنی آن چیزی که انسان بر عیالش انفاق می‌کند.^۴ اما این معنای اصطلاحی نفقه است نه معنای لغوی آن.

۱-۱-۲ مفهوم اصطلاحی نفقه

فقهای امامیه نفقه را شامل «خوراک، پوشاک، مسکن و ...» می‌دانند و تعریف خاصی از نفقه ارائه نداده‌اند و به ذکر مصادیق نفقه اکتفا کرده‌اند. برخی از فقها نیز نفقه را برآورده کردن نیازمندیهای

۱- فیومی، احمد بن محمد، *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی*، ج اول، منشورات دارالرضی، قم، بی تا، ج ۲، ص ۶۱۸.

۲- جوهری، اسماعیل بن حماد، *الصحاح- تاج اللغة و صحاح العربی*، ج اول، دار العلم للملایین، بیروت، ۱۴۱۰ق، ج ۴، ص ۱۵۶۰.

۳- قرشی، سید علی اکبر، *قاموس قرآن*، ج ششم، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ۱۴۱۲ق، ج ۷، ص ۹۷.

۴- حمیری، نشوان بن سعید، *شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم*، ج اول، دار الفکر المعاصر، بیروت، ۱۴۲۰ق، ج ۱۰، ص ۶۶۹۰.

زن و تأمین آن به قدر کفایت می‌دانند.^۱ در اصطلاح فقهای اهل سنت، نفقه چیزی است که انسان برای خانواده و همسر و نزدیکان و بندگانش خرج می‌کند و شامل خوراک، پوشاک و مسکن می‌شود.^۲ البته برخی از فقهای اهل سنت، نفقه را به معنای غذا دانسته و سایر اجزای نفقه را در کنار نفقه بیان کرده‌اند.^۳ این دسته از فقها در ذیل بحث از مقدار نفقه، در مورد مقدار غذای زوجه بحث کرده‌اند و سایر چیزهایی را که زن به آنها احتیاج دارد، در کنار بحث نفقه مطرح کرده‌اند. بنابراین نفقه یک مفهوم کاملاً عرفی است و شارع مقدس نیز آن را به عرف واگذار کرده است، پس تهیهی آنچه برای زندگی لازم است به عنوان نفقه‌ی زوجه به حساب می‌آید.^۴

ماده‌ی ۱۱۰۷ قانون مدنی مصوب ۱۳۱۴ در تعریفی از نفقه‌ی زوجه، مصادیق آن را به مسکن، البسه، غذا، اثاث البیت که به طور متعارف با وضعیت زن متناسب باشد و خادم در صورت عادت داشتن زن به خادم یا نیاز او محدود کرده که این تعریف مورد انتقاد قرار گرفت. آنچه از ظاهر این ماده فهمیده می‌شود این است که اجزای نفقه‌ی زوجه حصری است و تنها مواردی را شامل می‌شود که در این ماده به آن اشاره شده است. اما این تعریف با عرف و مصلحت خانواده سازگاری ندارد، چون نیازهای زن را نمی‌توان محدود نمود. آنچه مورد نیاز او است علاوه بر آن که فراتر از مصادیق ذکر شده در این ماده است، با توجه به زمان و شرایط اجتماعی و فرهنگی نیز متغیر خواهد بود.^۵ بنابراین قانونگذار ایران در سال ۱۳۸۱ این ماده‌ی قانونی را به این صورت اصلاح کرد: «نفقه عبارت است از همه‌ی نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن، از قبیل مسکن، البسه، غذا، اثاث منزل و هزینه‌های درمانی و بهداشتی و خادم در صورت عادت یا احتیاج به واسطه‌ی نقصان یا مرض.»

در قوانین کشورهای عربی نیز نفقه تعریف حصری ندارد و عرف را ملاک تعیین نفقه دانسته‌اند. احوال شخصیه‌ی قطر، نفقه را شامل خوراک، پوشاک، مسکن، هزینه‌های درمان و هر چیزی که

۱- محقق حلی، نجم الدین جعفر، *شرائع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام*، ج دوم، مؤسسه اسماعیلیان، قم، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۲۹۳.

۲- ابن نجیم، زین الدین، *البحر الرائق شرح کنز الدقائق*، ج اول، دار الکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۸ق، ج ۴، ص ۲۹۳.

۳- شافعی، محمد بن ادريس، *الام*، ج اول، دار الفکر، بیروت، ۱۴۰۰ق، ج ۵، ص ۹۵.

۴- مغنیه، محمدجواد، *فقه الامام الصادق(ع)*، ج دوم، مؤسسه انصاریان، قم، ۱۴۲۱ق، ج ۵، ص ۳۱۳.

۵- گرجی، ابوالقاسم، *بررسی تطبیقی حقوق خانواده*، ج اول، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۸۴ش، ص ۲۱۴.

ادامه‌ی حیات انسانی نیازمند آن است می‌داند و معیار را عرف قرار می‌دهد.^۱ احوال شخصیه‌ی کویت نیز نفقه را اینگونه تعریف می‌کند: «نفقه شامل غذا، پوشاک، مسکن، خدمه و غیر آن بر حسب عرف می‌شود.»^۲

۱-۲ اقسام نفقه

نفقه شامل انفاق بر زوجه، اولاد، والدین و نزدیکان می‌شود. در فقه و حقوق اسلامی دو نوع نفقه وجود دارد:

(۱) نفقه‌ی زوجه: انقادی که شوهر به همسر خود می‌کند.

(۲) نفقه‌ی اقارب: در رابطه با نفقه‌ی اقارب باید گفت نفقه‌ی اقارب به دو بخش تقسیم می‌شود، نفقه‌ی فرزند بر پدر و مادر و نفقه‌ی پدر و مادر بر فرزند. در مورد وجوب نفقه‌ی اجداد نیز شک و تردید وجود دارد که بنا بر نظر اظهر واجب است.^۳

۱-۳ تفاوت‌های نفقه‌ی زوجه و نفقه‌ی اقارب

نفقه‌ی زوجه و نفقه‌ی اقارب از نفقه‌های واجب است، اما شرایط و احکام آنها با یکدیگر متفاوت است. چند مورد از تفاوت‌های این دو به شرح زیر است:

(۱) تمکن مالی زوجه نقشی در وجوب نفقه‌ی وی نداشته و حتی اگر زوجه ثروتمند بوده و نیازی به پرداخت نفقه از طرف زوج نداشته باشد، باز هم واجب النفقه است؛ پس زن بر شوهر حق نفقه دارد، اگر چه بی‌نیازترین مردم باشد.^۴ اما نفقه‌ی اقارب در صورتی واجب است که نزدیکان شخص، فقیر باشند و نیاز به کمک مالی داشته باشند. منظور از اقارب، پدر و مادر، اجداد، فرزندان و

۱- قدری باشا، محمد، الاحکام الشرعیة فی احوال الشخصية، ج اول، دار السلام للطباعة و النشر و التوزیع و الترجمة، قاهره، ۱۴۲۷ق، ج ۴، ص ۱۹۰۵.

۲- همان مأخذ، ص ۱۹۷۲.

۳- محقق حلی، شرائع الاسلام، ج ۲، صص ۲۹۶-۲۹۷.

۴- امام خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیلة، ج اول، مؤسسه مطبوعات دار العلم، قم بی‌تا، ج ۲، ص ۳۱۹.

فرزندان آنها است و خویشان دیگر یعنی عمه، عمو، دایی و خاله را شامل نمی‌شود، اگر چه انفاق بر آنها مستحب مؤکد است.^۱

۲) نفقه‌ی زوجه از جمله حقوق است، زیرا در بعضی از نصوص و روایات، بر آن حق اطلاق شده و مانند سایر دیون، قابلیت اسقاط و نقل و انتقال دارد. ولی نفقه‌ی اقارب، مثل پدر و مادر از مصادیق حکم به حساب می‌آید، چون از ادله‌ی وجوب نفقه‌ی اقارب اینگونه استنباط می‌شود که وجوب انفاق به آنها برای برطرف ساختن نیازهای آنها است؛ پس اگر شخصی که باید نفقه بپردازد از تکلیف خود امتناع کند، تنها مرتکب گناه شده و موظف به قضای آن نیست.^۲

۳) نفقه‌ی زوجه حق مالی است و در صورت عدم پرداخت آن توسط زوج به دین تبدیل شده و قضا دارد.^۳ اما نفقه‌ی گذشته‌ی اقارب حکم دین پیدا نمی‌کند و وجوب انفاق بر اقارب تنها حکم تکلیفی است.^۴ بر همین اساس ضمانت نفقه‌ی گذشته‌ی زوجه جایز است. حتی برخی از فقها، ضمانت نفقه‌ی زمان حاضر را جایز دانسته‌اند، به این دلیل که نفقه‌ی زمان حاضر نیز بر ذمه‌ی زوج مستقر شده است.^۵

فقهای مالکی پرداخت نفقه‌ی گذشته توسط زوج را در صورتی واجب می‌دانند که زوج معسر نباشد و توانایی مالی برای پرداخت نفقه در زمان وجوب آن را داشته باشد؛ بنابراین نفقه‌ی گذشته در زمان عسر و تنگدستی ساقط می‌شود، بر خلاف نفقه‌ی زمان توانایی شوهر که بر ذمه‌ی وی باقی می‌ماند.^۶

۴) نفقه‌ی زوجه بر نفقه‌ی اقارب مقدم است. نفقه‌ی نزدیکان در صورتی بر فرد واجب است که زوج علاوه بر نفقه‌ی زوجه، تمکن مالی داشته باشد.^۷ برخی از فقهای شافعی، نفقه‌ی طفل را مقدم بر

۱- بهجت، محمدتقی، جامع المسائل، ج دوم، دفتر معظم له، قم، ۱۴۲۶ق، ج ۴، ص ۱۱۷.

۲- محقق داماد، سید مصطفی، قواعد فقه، چاپ دوازدهم، مرکز نشر و علوم اسلامی، تهران، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۲۲ و ۲۳.

۳- بهجت، همان مأخذ، ص ۱۰۹.

۴- منتظری، حسینعلی، استفتائات مسائل ضمان، ج اول، بی نا، قم، بی تا، ص ۲۲۱.

۵- حکیم، سید محسن، مستمسک العروة الوثقی، ج اول، مؤسسه دار التفسیر، قم، ۱۴۱۶ق، ج ۱۳، ص ۳۳۲ و ۳۳۳.

۶- مغنیه، محمدجواد، الفقه علی المذاهب الخمسة، ج دهم، دار التیار الجدید- دار الجواد، بیروت، ۱۴۲۱ق، ج ۲، ص ۳۹۰.

۷- علامه حلی، حسن بن یوسف، تحریر الاحکام الشرعیة علی مذهب الامامیة، ج اول، مؤسسه امام صادق(ع)، قم، ۱۴۲۰ق، ج ۴، ص ۳۶.

نفقه‌ی زوجه می‌دانند و بعضی حتی نفقه‌ی خویشاوندان را نیز مقدم می‌دانند و به روایتی از پیامبر اکرم (ص) استناد کرده‌اند. در این روایت آمده است: «شخصی نزد پیامبر (ص) آمد و گفت: یک دینار دارم. حضرت فرمودند: برای خودت خرج کن. عرض کرد: دینار دیگری دارم. فرمودند برای فرزندت خرج کن. عرض کرد یک دینار دیگر هم دارم. حضرت فرمود: بر خادمت خرج کن. آخرین بار عرض کرد: یک دینار دیگر دارم. حضرت فرمودند: در راه خدا انفاق کن.»^۱ اما این دلیل بسیار ضعیف است، زیرا این روایت از طریق امامیه نقل نشده است و احتمال دارد منظور از «نفقه» در روایت، انفاق تبرعی باشد نه انفاق مصطلح، به خصوص با توجه به قسمت پایانی روایت که پیامبر، انفاق در راه خدا را سفارش کرده‌اند، در حالی که انفاق فی سبیل الله واجب نیست.^۲

۱-۴ دلایل وجوب نفقه‌ی زوجه

فقها، اعم از امامیه و اهل سنت برای اثبات وجوب نفقه‌ی زوجه به دلایلی از کتاب و سنت تمسک کرده‌اند که در اینجا به تعدادی از این دلایل اشاره می‌شود:

۱-۴-۱ قرآن

در بعضی از آیات قرآن به بحث مخارج زوجه و چگونگی معاشرت با او پرداخته شده است. فقها با استناد به این آیات، وجوب پرداخت نفقه توسط زوج را اثبات کرده‌اند. یکی از آیاتی که فقها در این مورد به آن تمسک کرده‌اند آیه‌ی ۲۲۹ سوره‌ی بقره^۳ است. خداوند متعال در این آیه می‌فرماید: «پس باید همسر خود را به نیکی نگه دارد یا با نیکی او را رها سازد.» این آیه در مورد جواز طلاق رجعی برای بار دوم و عدم جواز آن برای سومین بار است. امام رضا (ع) در توضیح این آیه منظور از امساک به معروف را اذیت نکردن زن و پرداخت نفقه‌ی او

۱- نووی، یحیی، روضة الطالبین، دار الکتب العلمیه، بیروت، بی تا، ج ۶، ص ۵۰۰.

۲- صاحب جواهر، محمد حسن، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، ج هفتم، دار احیاء التراث العربی، بیروت، بی تا، ج ۳۱، ص ۳۶۵.

۳- «... فَأَمْسَاكُ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحُ بِإِحْسَانٍ...»